

Prof. dr hab. Roman Kisiel, prof. zw.
Wydział Nauk Ekonomicznych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
w Olsztynie

Olsztyn, 23.05.2020 r.

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr. Krzysztofa Grablewskiego

pt. Zatrudnienie wspomagane jako instrument aktywizacji społeczno-zawodowej osób z niepełnosprawnością w Polsce (na przykładzie województwa warmińsko-mazurskiego)

Podstawą wydania opinii jest pismo Przewodniczącego Rady Dyscypliny Ekonomia i Finanse Uniwersytetu Gdańskiego w Sopocie prof. UG, dr. hab. Przemysława Borkowskiego z dnia 4.05.2020 r., przedłożona praca doktorska mgr. Krzysztofa Grablewskiego pt. *Zatrudnienie wspomagane jako instrument aktywizacji społeczno-zawodowej osób z niepełnosprawnością w Polsce (na przykładzie województwa warmińsko-mazurskiego)*, napisana pod kierunkiem dr hab. Krystyny Gawlikowskiej-Hueckel, prof. UG, oraz obowiązująca ustawa z dnia 3 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. 2028 poz. 1669).

Ocena ważności i aktualności problematyki rozprawy

Rynek pracy jest miejscem, gdzie trwa ciągła rywalizacja pomiędzy kandydatami pragnącymi uzyskać zatrudnienie a tymi, którzy chcą je utrzymać. Największe szanse na pracę mają osoby wykształcone, dysponujące umiejętnościami w zawodach z grupy deficytowych. Przy takiej konkurencji dużo mniejsze szanse na uzyskanie zatrudnienia mają osoby dotknięte wykluczeniem społecznym. Należą do nich m.in. osoby z niepełnosprawnościami, które w Polsce tworzą obecnie dość dużą grupę społeczną. Jednym z jej głównych problemów jest brak pracy.

Polska należy do krajów o bardzo niskim wskaźniku zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami oraz jednej z największych różnic między wskaźnikiem zatrudnienia osób pełnosprawnych i niepełnosprawnych w Europie. Według danych GUS za drugi kwartał 2019 r. współczynnik aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych wynosił 29,6%. Z kolei wskaźnik zatrudnienia osób niepełnosprawnych plasował się na poziomie 27,5% i był on dwukrotnie niższy niż średnia w innych krajach Unii Europejskiej.

Propozycja elastycznego, a zarazem bezpiecznego rynku pracy może zatem znaleźć wśród osób z niepełnosprawnościami liczną rzeszę zwolenników. Podjęcie tego tematu jest istotne, gdyż dotychczasowe warunki ekonomiczne osób niepełnosprawnych świadczą o ubóstwie, co niewątpliwie wpływa na nie negatywnie. Efektem takiego stanu rzeczy jest konieczność szukania nowych rozwiązań. Aktywizacja zawodowa poprzez model zatrudnienia wspomaganego jest skuteczna (jak pokazują doświadczenia krajów zachodnich) dla licznej grupy takich osób.

Polityka społeczna wobec osób z niepełnosprawnościami zmieniała się w ciągu ostatnich 30 lat, począwszy od transformacji ustrojowej. Ważnym momentem stanowiącym o możliwości rozwoju poszczególnych sektorów gospodarki w Polsce, w tym rynku pracy, była akcesja Polski do Unii Europejskiej. Szczególnie drugi i trzeci okres programowania finansowego UE umożliwił realizację wielu programów dofinansowanych z EFS, których celem była i jest aktywizacja społeczno-zawodowa osób z niepełnosprawnościami. Ich głównym beneficjentem na poziomie regionalnym były jednostki samorządu terytorialnego oraz instytucje rynku pracy. W dużo mniejszym zakresie środki te trafiały bezpośrednio do organizacji pozarządowych oraz samych zainteresowanych pomocą.

Warto w tym miejscu podkreślić, że tylko rozważna polityka wspierania osób w szczególnie trudnej sytuacji na rynku pracy, realizowana m.in. dzięki funduszom europejskim oraz dotacjom celowym, może być efektywnym środkiem aktywizacji społeczno-zawodowej osób z niepełnosprawnościami. Dodatkowo nie należy zapominać, że aby na rynku pracy nastąpiły trwałe zmiany dotyczące zmniejszenia liczby osób bezrobotnych, konieczna jest ścisła współpraca i zaangażowanie władz, organizacji pozarządowych, a także przedsiębiorców oraz społeczeństwa.

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska mgr. Krzysztofa Grablewskiego wpisuje się zatem w aktualną tematykę dotyczącą kierunku zmian w polityce rynku pracy. Podjęty temat nie był dotąd przedmiotem obszernych opracowań naukowych w polskiej literaturze – istnieją opracowania cząstkowe, publikowane przy okazji konferencji naukowych dotyczących rynku pracy. Część wyników badań z tego zakresu ma charakter ogólnej prezentacji dotyczącej instrumentów aktywizacji społeczno-zawodowej osób niepełnosprawnych. W wielu opracowaniach brakuje odniesienia do oceny skuteczności zatrudnienia wspomaganego jako narzędzia zmniejszającego bezrobocie wśród omawianej grupy osób. Podjęty przez Autora dysertacji zakres badań można zatem określić jako nowatorski, zwłaszcza gdy weźmie się pod uwagę zakres i kompleksowość analizowanego problemu.

Przedstawione wyniki badań stanowią istotny wkład do badań ekonomicznych z zakresu polityki rynku pracy oraz polityki społecznej. Prowadzone przez Doktoranta badania na obszarze woj. warmińsko-mazurskiego pozwoliły Mu, dzięki zastosowanym metodom, zobiektywizować ostateczne wyniki i umożliwić w przyszłości prowadzenie badań w innych regionach (również poza krajem). Uzyskane wyniki powinny być przydatne w prowadzeniu efektywnej polityki rynku pracy na wszystkich szczeblach samorządu terytorialnego w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem poziomu regionalnego.

Ocena układu pracy i struktura pracy

Recenzowana praca obejmuje 214 stron (wstęp, pięć rozdziałów, zakończenie, bibliografię, spisy tabel i rysunków) oraz aneks zawierający dwa kwestionariusze ankiety: *Załącznik 1* skierowany do osób z niepełnosprawnościami na rynku pracy oraz *Załącznik 2* skierowany do podmiotów odpowiedzialnych za zatrudnienie wspomagane OzNI w Polsce. Jest to zatem obszerne studium, którego przygotowanie wymagało dużego wysiłku intelektualnego, metodycznego i organizacyjnego, co warto jest podkreślić.

Autor wykorzystał bogatą literaturę przedmiotu, tj. 136 pozycji zwartych (w tym 11 publikacji anglojęzycznych), 44 artykuły (9 pozycji anglojęzycznych), 6 aktów prawnych, a także 20 źródeł internetowych. Powyższy wykaz wydaje się być kompletny i aktualny, choć praca zyskałaby jeszcze na wartości, gdyby dodatkowo uwzględniono w niej najnowszą literaturę światową z zakresu koncepcji teoretycznych odnoszących się do polityki rynku pracy.

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska złożona jest z części teoretycznej (obejmującej cztery pierwsze rozdziały pracy) oraz empirycznej (złożonej z ostatniej części opracowania). Treść pracy odpowiada jej tytułowi. Kolejność poszczególnych rozdziałów jest właściwa. Nieco zachwiane są niestety proporcje między treścią teoretyczną a wynikową, cztery pierwsze rozdziały liczą bowiem 144 strony, a część empiryczna (rozdział 5) – tylko 33. Mimo to należy uznać, że praca zawiera wszystkie elementy, które wg wymogów formalnych powinny znaleźć się w rozprawie doktorskiej.

Ocena merytoryczna rozprawy

Praca doktorska mgr Krzysztofa Grablewskiego składa się z pięciu, ułożonych w logiczną całość rozdziałów.

Rozprawę rozpoczyna **wstęp**, który zawiera uzasadnienie podjęcia tematu ze szczególnym uwzględnieniem odniesienia się do sytuacji osób niepełnosprawnych na rynku pracy oraz możliwości ich aktywizacji społeczno-zawodowej za pomocą zatrudnienia wspomaganego. Wstęp to kluczowa część pracy naukowej, ponieważ to w nim zawarte są wszelkie założenia badawcze. Pan Magister nie do końca sprostał temu zadaniu. O ile nie mam zastrzeżeń co do precyzyjnie i jasno sformułowanych celów pracy: głównego oraz pięciu szczegółowych, a także postawionych w pracy trzech hipotez badawczych, o tyle zabrakło mi we wstępie bardziej szczegółowych informacji nt. zastosowanych metod badawczych. Moje zaciekawienie budzi m.in. dlaczego Doktorant wybrał takie, a nie inne narzędzia, w jaki sposób dokonał doboru próby oraz jak realizował badania. We wstępie przedstawiono również krótką charakterystykę poszczególnych rozdziałów. Niestety zabrakło krótkiego podsumowania wyników badań, które mogłoby stanowić miły akcent przed dalszą lekturą opracowania.

Rozdział pierwszy ma charakter teoretyczny i poświęcony jest omówieniu podstawowych teorii rynku pracy z punktu widzenia ich przydatności w wyjaśnieniu problemu bezrobocia wśród osób z niepełnosprawnościami. Rozdział ten porządkuje terminologię związaną z rynkiem pracy w świetle podejścia klasycznego, szkoły historycznej oraz instytucjonalnej, teorii dyskryminacji ekonomicznej i zarządzania różnorodnością. Co ważne, Doktorant zwraca uwagę na wielowymiarowość definiowanych pojęć w zależności od zainteresowań badaczy, kładąc szczególny nacisk na wyjaśnienie sytuacji osób niepełnosprawnych w kontekście współczesnych teorii ekonomicznych. Rozdział ma charakter wielowątkowy i porusza szerokie spektrum problemów. Rozważania te podzielono na dwie części – od ciekawego tła historycznego, prezentującego klasyczne teorie rynku pracy, po teorie współczesne, rozwijające się od początku XXI w., związane m.in. z zakwestionowaniem racjonalności podejmowania wielu decyzji ekonomicznych, a uwzględniające aspekty psychologiczne i społeczne, tak ważne z punktu widzenia rynku pracy. Rozdział pierwszy jest moim zdaniem dobrze udokumentowany przypisami oraz bibliografią, dostarczając czytelnikowi interesującej i obszernej wiedzy z zakresu teorii rynku pracy. Ma on walory poznawcze i został przygotowany na wysokim poziomie merytorycznym, jako dobre wprowadzenie do kolejnych części pracy.

W **rozdziale drugim**, również o charakterze teoretycznym, Autor przedstawił zagadnienia związane z polityką rynku pracy w Polsce. Rozważania podzielono na pięć podrozdziałów przedstawiających: problemy panujące na rynku pracy, zadania polityki gospodarczej w sferze zatrudnienia, ewolucję polityki rynku pracy po transformacji ustrojowej, a także sytuację osób z niepełnosprawnościami na polskim rynku pracy. Pewnym mankamentem tej części opracowania jest ograniczenie się Autora do „nierównych” danych statystycznych. Omawiając rynek pracy w Polsce, należałoby odnieść się do najbardziej aktualnych źródeł dostępnych podczas pisania pracy. Przykładowo na str. 55 Doktorant, omawiając zagadnienie dotyczące aktywności zawodowej Polaków po osiągnięciu wieku emerytalnego, powołuje się na źródło z 2004 r. W kolejnym akapicie na tej samej stronie opracowania, podczas prezentacji danych dotyczących różnych form zatrudnienia brakuje informacji źródłowej, tak aby można było ocenić ich aktualność. O ile w pierwszym podrozdziale Autor rozpoczyna swoją analizę od 1989 r., o tyle część poświęcona ewolucji polityki rynku pracy dotyczy lat 1990–2017. Ta niekonsekwencja dotycząca ram czasowych pracy jest niestety kontynuowana w kolejnych częściach pracy, o czym pozwolę sobie jeszcze wspomnieć.

Rozdział trzeci stanowi próbę przedstawienia podstaw polityki społecznej oraz jej niespójności w podejściu do problemu wykluczenia społecznego. Jak sugeruje tytuł niniejszego rozdziału, analiza ta miałaby dotyczyć Polski, tymczasem zdecydowana większość podrozdziałów 3.1 i 3.3 odnosi się do rozwiązań stosowanych w Europie. Kolejny już raz zwracam uwagę Doktoranta na nieaktualne dane statystyczne, m.in. dotyczące wydatków na politykę społeczną z 2014 r. (str. 93) oraz wydatków PFRON (str. 96), dane dotyczące kondycji sektora organizacji pozarządowych w Polsce (str. 100–103). Mam jeszcze jedną sugestię – w tej części pracy (ale również innych) Autor posługuje się terminem „środki unijne”, który używany potocznie nie powinien być raczej ujmowany w pracy naukowej (str. 102). Należy go w przyszłości zastąpić pojęciem „fundusze europejskie” zgodnie z nomenklaturą stosowaną przez Komisję Europejską. Niniejszy rozdział kończą rozważania Autora dotyczące wizji i strategii polityki społecznej w Polsce. Jako recenzent mam pewien niedosyt związany z pozostawieniem mnie bez odpowiedzi na zadane w pracy pytania. W związku z powyższym proszę Doktoranta o ustosunkowanie się do nich, a konkretnie do jednego: jak Jego zdaniem miałyby wyglądać „przemysłana polityka społeczna w Polsce” w najbliższych latach?

W **rozdziale czwartym** dokonano prezentacji koncepcji zatrudnienia wspomaganego osób z niepełnosprawnościami. Czytelnik dowiaduje się, czym jest powyższe rozwiązanie, kto

jest w niego zaangażowany, a także jakie są jego etapy. Szczególnie interesującą częścią opracowania jest podrozdział 4.2, w którym Autor podaje wiele ciekawych przykładów systemów organizacyjnych wspomagających proces zatrudnienia osób niepełnosprawnych, funkcjonujących zarówno w Polsce, jak i na świecie. Na tym tle nasz kraj wypada korzystnie – mimo krótkiego okresu doświadczenia we wdrażaniu omawianego modelu realizowane koncepcje zostały nagrodzone m.in. przez Komisję Europejską.

W **rozdziale piątym** przedłożonej rozprawy doktorskiej, który jest jednocześnie ostatnim, Doktorant opisał przeprowadzone badania własne będące wynikiem jego dużej aktywności zawodowej związanej m.in. z opracowaniem modelu zatrudnienia wspomaganego po 45. roku życia – „Wiek gorącego ziemniaka” oraz wdrażania projektu „Praca = Samodzielność”. Na pochwałę zasługuje fakt, iż mgr Krzysztof Grablewski w umiejętny sposób połączył pracę naukową z jej zastosowaniem w praktyce, czego efektem, jak przedstawia w podrozdziale 5.3, są liczne projekty zatrudnienia wspomaganego zrealizowane przez ERKON. Niewątpliwie, poprzez realizację rozdziału piątego Autor udowodnił umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. W podrozdziale 5.1 dokonano ogólnej charakterystyki rynku pracy w woj. warmińsko-mazurskim, zaś w kolejnej części odniesiono się do sytuacji zawodowej osób z niepełnosprawnościami. Przedstawione dane dotyczyły głównie roku 2018. Następnie Autor powołał się na analizę SWOT odnoszącą się do osób niepełnosprawnych w analizowanym regionie określoną w *Wojewódzkim programie wyrównywania szans...* (2015). Co warto podkreślić, Doktorant nie ograniczył się jedynie do przedstawienia gotowych wyników badań wykonanych na potrzeby opracowanych na poziomie regionalnym dokumentów planistycznych (por. str. 162–163).

Niniejsze rozważania stanowiły bowiem przyczynek do przeprowadzenia własnych wywiadów z 15 pracownikami organizacji wdrażających model zatrudnienia wspomaganego w analizowanym regionie (por. str. 177–184). Ciekawych odpowiedzi dostarczają także wyniki badań ankietowych przeprowadzonych przez Autora wśród uczestników projektów aktywizacji społeczno-zawodowej, a które zaprezentowano w podrozdziale 5.4. Respondenci wysoko oceniają skuteczność zatrudnienia wspomaganego (polecając tę formę aktywizacji innym osobom z niepełnosprawnościami) oraz projektów z tego zakresu, w których sami uczestniczyli. Na tym tle tradycyjna oferta kierowana do nich przez Powiatowe Urzędy Pracy (m.in. w postaci staży zawodowych) wypadła znacznie gorzej, co wskazuje, jak słusznie wskazał Doktorant, na konieczność dalszych zmian w polityce zatrudnienia na rzecz indywidualnego i holistycznego podejścia do klienta.

Mam jednak pewne wątpliwości do części metodycznej, które warto aby Pan Magister wziął pod uwagę w swojej przyszłej pracy naukowej. Przedłożona praca z pewnością zyskałaby na wartości gdyby została uzupełniona o bardziej zaawansowane narzędzia badawcze.

Zakończenie dysertacji syntetycznie odnosi się do założonych celów, hipotez oraz uzyskanych wyników. Pewnym mankamentem w tej części pracy są powtórzenia tych samych zdań, które znalazły się we wnioskach (podrozdział 5.6). Ponadto sformułowany przez Doktoranta wniosek nr 2 nie jest spójny z treścią pracy. Rozważania zawarte w podrozdziale 2.3 dotyczą bowiem lat 1990–2017, a nie jak wskazano na str. 190 – okresu 31-letniego. Autor podsumował pracę, jednak spodziewałbym się szerszych rekomendacji co do prowadzenia efektywnej aktywizacji społeczno-zawodowej osób z niepełnosprawnościami w Polsce. Tym samym czytelnik został bez odpowiedzi na pytania: co dalej z polityką rynku pracy dotyczącą badanej grupy osób? W jakim kierunku powinna być ona rozwijana, za pomocą jakich instrumentów oraz kto miałby ją prowadzić?

Praca doktorska mgr. Krzysztofa Grablewskiego jest właściwie zaopatrzona w przypisy. Wywody Autora zostały dobrze udokumentowane, co jednocześnie jest istotnym walorem tej dysertacji. W moim odczuciu zabrakło rozwinięcia niektórych „odsylaczy” w pracy, które poza źródłem, mogłyby stanowić również szersze rozwinięcie przywołanych poglądów.

Bibliografia została sporządzona poprawnie, z podziałem na źródła i opracowania. Szkoda, że Doktorant nie powołał się na własne, recenzowane publikacje naukowe, które jak wynika z mojej analizy posiada w swoim dorobku.

Wartość dysertacji doktorskiej podnoszą zamieszczone tabele (18) oraz rysunki (39). Niestety i tutaj mam kilka uwag. Szata graficzna pracy została bowiem przygotowana bez należytej staranności. Część rysunków jest nieczytelna z uwagi na zastosowaną kolorystykę czy też nieodpowiednią wielkość czcionki. Podobne spostrzeżenia mam do tabel. Autor powinien zadbać o stronę redakcyjną pracy aby była ona bardziej przejrzysta, pamiętając, że rysunki i tabele mają za zadanie wspomagać formułowane przez Doktoranta twierdzenia i oceny.

Autor dysertacji nie ustrzegł się również drobnych błędów i potknięć natury redakcyjnej:

- błędy stylistyczne, np. str. 31 – „nazywaniu” zamiast „nazywane”, str. 32 – „indywidualnych” zamiast „indywidualne”;

- brak konsekwencji w zastosowaniu odpowiedniego czasu w zdaniach, np. str. 52 – „Drugą ważną do rozwiązania kwestią jest niski poziom wskaźnika zatrudnienia kobiet” zamiast „Drugą ważną do rozwiązania kwestią był (...)”;
- częste powtórzenia tych samych słów w jednym akapicie, np. str. 78 – „Ministerstwo”;
- za duże odstępki pomiędzy akapitami w całej pracy;
- zbyt często puste pola na stronach, co niepotrzebnie zwiększyło objętość pracy;
- zbędne spacje;
- akty prawne oraz nazwy instytucji pisane małą literą, np. str. 66;
- brak odstępów pomiędzy słowami oraz znakami, np. str. 45 – „*humancapitaltheory*” zamiast „*human capital theory*”, str. 108 – „w 2012r.” zamiast „w 2012 r.”, str. 110 ostatni akapit;
- używanie potocznego słownictwa, np. str. 74 – „(...) ekonomia jest w lwiej części normatywną”;
- kontynuując myśl, nie zaczynamy od akapitu, np. str. 43 i in.

Mimo drobnych błędów i niedociągnięć rozprawa doktorska w pełni odpowiada wymaganym kryteriom pod względem językowym, a niewielkie potknięcia drukarskie czy drobne uwagi nie mają wpływu na końcową ocenę opracowania. Autor wykazał się dobrą znajomością tematyki, umiejętnością samodzielnego prowadzenia badań oraz prezentacji wyników. Należy sądzić, że praca – ze względu na swoją naukową i społeczną użyteczność – zostanie wykorzystana zarówno przez praktyków – przedstawicieli administracji samorządowej, organizacji pozarządowych oraz przedsiębiorców zainteresowanych zatrudnieniem osób z niepełnosprawnością. Może być ona również interesującą lekturą dla każdego, kto byłby zainteresowany aktywizacją zawodowo-społeczną osób w szczególnie trudnej sytuacji na rynku pracy i pragnie uzupełnić swoją wiedzę z tego zakresu.

Konkludując, recenzowana praca doktorska mgr. Krzysztofa Grablewskiego pt. *Zatrudnienie wspomagane jako instrument aktywizacji społeczno-zawodowej osób z niepełnosprawnością w Polsce (na przykładzie województwa warmińsko-mazurskiego)* spełnia wymagania stawiane tego typu rozprawom naukowym w świetle Ustawy z dnia z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2017 r., poz. 1789) i stanowi podstawę do przeprowadzenia przez Radę Dyscypliny Ekonomii i Finanse UG w Sopocie dalszych czynności związanych z uzyskaniem przez Autora stopnia doktora nauk ekonomicznych w dyscyplinie ekonomia.

Do m. J. K.